

1. számú melléklet a 114/2013. (IV. 16.) Korm.
rendelet szerint

Javaslat az

Árpád-kori műemlék – evangélikus templom [nemzeti érték megnevezése]

Veszprém Megyei Értéktárba történő felvételéhez

Készítette:

Bartha Lászlóné Borsó Katalin

Lovászpataka, 2016.02.01.

I. A JAVASLATTEVŐ ADATAI

1. A javaslatot benyújtó (személy/intézmény/szervezet/vállalkozás) neve:

Lovászpatonai Baráti Kör Közhasznú Egyesület
8553 Lovászpatonna, Kossuth utca 50

2. A javaslatot benyújtó személy vagy a kapcsolattartó személy adatai:

Név: **Bartha Lászlóné Borsó Katalin.....**
Levelezési cím: **2484 Agárd Kinizsi u 1/b.....**
Telefonszám: **0620/9232533.....**
E-mail cím: barthaborsokati@gmail.com

I. A JAVASLATTEVŐ ADATAI

1. A javaslatot benyújtó (személy/intézmény/szervezet/vállalkozás) neve:

Lovászpatonai Települési Értéktár Bizottság
és
Lovászpatonai Baráti Kör Közhasznú Egyesület
8553 Lovászpatonna, Kossuth utca 50

2. A javaslatot benyújtó személy vagy a kapcsolattartó személy adatai:

Név: **Bartha Lászlóné Borsó Katalin.....**
Levelezési cím: **2484 Agárd Kinizsi u 1/b.....**
Telefonszám: **0620/9232533.....**
E-mail cím: barthaborsokati@gmail.com

II. A NEMZETI ÉRTÉK ADATAI

1. A nemzeti érték megnevezése

...**Árpád-kori műemlék - evangélikus templom.....**

2. A nemzeti érték szakterületenkénti kategóriák szerinti besorolása

agrár- és élelmiszer gazdaság	egészség és életmód	épített környezet
ipari és műszaki megoldások	kulturális örökség	sport
természeti környezet	turizmus	

3. A nemzeti érték fellelhetőségének helye

...**Lovászpatonna, Kossuth utca 55.....**

4. Értéktár megnevezése, amelybe a nemzeti érték felvételét kezdeményezik

települési tájegységi **megyei** külhoni magyarság

5. A nemzeti érték rövid, szöveges bemutatása, egyedi jellemzőinek és történetének leírása

Helyrajzi szám: Pápai Körzeti Földhivatal. Lovászpata 1.

Műemléki azonosító: 9979. Törzsszám: 5064.

Lovászpata egyike az ország legrégebbi templomos helyeinek. Legértékesebb építészeti emléke a magyar keresztény egyházszerkezet első századaiban, a XI-XII. század fordulóján emelt, műemléki védetség alatt álló, az evangélikus gyülekezet által szépen gondozott templom. Magyarországon az evangélikus egyház szolgálatában álló templomépületek közül a lovászpatai a legrégebbi. Történelmi kutatók, régészek, különösen Entz Géza művészettörténész és Kozák Károly régész-művészettörténész kutatásai szerint korábbi építésű, az evangélikus liturgia szerint működő templom csak a történelmi Magyarországon, a romániai Beszterce-Naszód megyei Harina faluban található. Így műemlék templomunk veretes része nemcsak Lovászpataé, és nem is csak hazánk, de az összeurópai szakrális építészeti kultúráé is.

Bojsza János lovászpatai születésű lelkész kezdeményezésére Kozák Károly régész, és az Ybl-díjas építész, Ivánka András tervei szerint 1959-1960-ban elvégzett régészeti feltárás és korrú helyreállítási munkák minden kétséget kizáróan bebizonyították, hogy templomunk a falu központi helyén emelkedő magaslatra 1200 körül román stílusban kőből épült, és a római korban Savariában (Szombathelyen) született szentnek, Szent Mártonnak a tiszteletére szentelték. Falunk XII. századi léte és jelentősége egy 1253-ban kelt oklevél, valamint egy 1258-ra datált adománylevélből meggyőzően következtethető.

Az Árpád-kori román stílusú eredeti plébániatemplom a mai torony mögötti hajószakaszt foglalta magába, és harmadakkora volt, mint a XV. századra sekrestyével és kápolnával bővített épületegyüttes. Az eredeti épület bizonyíthatóan a mai hajónak fele részét foglalta el, akkori szentélyének formáját és méreteit azonban a mai napig nem sikerült feltárni. Az azonban valószínű, hogy az eredeti három románkori ablakot még a tatárjárás utáni renoválás keretében cserélték gótikusra.

A templombővítés két ütemben történt:

1/ **A XIV. század második felében Nagy Lajos király idején** keleti irányban koragótikus stílusban meghosszabbították. Elképzelhető, hogy már a román korban megépült a torony is, vagy ezen első bővítési időszakból való a ma is álló vaskos harangtorony, melynek kötömbökből faragott gúlasisakja egyedülálló építészeti megoldás. Az északi oldalhoz ekkor épült a sekrestye, melynek falmaradványait a déli oldalhoz csatlakozó kápolna maradványaival együtt az említett feltárás tette láthatóvá.

2/ **Az 1450-1475-ös években a Garai (Újlaki) kegyúri család ideje alatt** újabb gótikus bővítés keretében a déli oldalon épült hozzá a kegyúri kápolna. A déli falon látható két tágas csúcsíves átjáróhoz szabályos téglalap alakú, sarkain támpilléres, boltozatos terem tartozott, ami sajnos a török háborúk idején teljesen elpusztult. Ezidőben a 7,5 x 15 m méretű hajóhoz sokszögzáródású szentélyt toldottak, a szűkületnél a szokásos diadalívvel.

Az épület feltárt déli oldali részletei igazolják, hogy a lovászpatai templom építéstörténeti szempontból az egyik legjelentősebb hazai középkori templomunk. Bár egyes épületrészletek továbbra is rejtve maradtak, különösen a belső terek tekintetében, az említett helyreállítás keretében a templom eredete, építéstörténete jórészt ismertté vált: Ablakai eredetileg keskenynyílású, szinte lőrészerű, román stílust képviselő (félköríves) ablakok voltak, melyeket a bővítések idején elfalaztak. Mindhárom közülük eredetiben visszaállítva. A torony alatti boltozott főbejárat vezet a hajdan kőboltozatú, ma famennyezetű egyhajós

templomtérbe, melyet boltozatos félnyolcszögű szentély zár le a főhajó és a szentély közötti csúcsív kapcsolatával. A szentélymennyezet közepén, még a katolikus korból származó Szentháromságot ábrázoló freskórészlet maradt meg. Alkotásának pontosabb időpontja ismeretlen. A feltárás során az oldalkápolnának az alapfalai és oltárának alapkövei, valamint a sekrestye bejárata is előkerültek. Ezek emlékeztetnek a templom egykori tömegére. Ismeretlen rendeltetésű falmaradványok is kerültek elő, melyek újabb feltárást igényelnének. Egyedi kialakítású, téglából épült és díszesen vakolt a szószék, melyhez különleges elrendezésű lépcső járul. Nincsen párja a hazai építészetben a falazott szószékkoltárnak sem, amelyhez a Dunántúl egyik legkorábbi, evangélikus templomban ma fellelhető barokk oltárképe kapcsolódik, és Harmati Béla László művészettörténész kutatásai szerint eredetileg katolikus templomi kép volt. E csavart oszlopokkal díszített, aranyozott keretű oltárkép Krisztus mennymbemenetelét ábrázolja.

A török dúlás után a 17. század elején betelepülő protestáns hitre tért evangélikus lakosság feltehetően 1622-ben megalakult gyülekezete vette birtokba az akkor már több mint 400 éves ősi templomot, és a katolikusok korabeli visszafoglalási kísérletei ellenére azóta is bírja, ápolja:

Az épületet a régi bolthajtást lebontva magasították, és gerendás mennyezettel látták el. Az említett feltáráskor a diadalív felett a lekapart falvakolat alól előkerült a mennyezet alatt körbefutó indás-leveles virágokból álló festés maradványa a korabeli felírással: "RENOVATUM ANNO 1711," és ugyancsak a torony régi feliratának töredéke, mely szerint latin nyelven ezt írták fel: „úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülött fiát adta, aki őbenne hisz, örök élete legyen.”

Az 1800-as évekből valók a hátsó festetlen templompadok, a jelenlegi, már protestáns jegyeket magán viselő oltár, az orgona, az 5 dór márványoszlopon nyugvó karzat. Az 1815-ben az egész falu közösségének összefogásával elkészült ütőóra helye ma is látható a torony felső ablakán a nyugati oldalon. 1868-ban Somogyi János gróf támogatásával cseréptetőt kapott az épület. Ekkor történt az 1959. évi feltárásig meglévő déli homlokzat kialakítása, jelölve a párkány alatt az 1868-as évszámot is. A keresztelőkút klasszicista stílusú és 1901-ből való. 1735-ben Telekesi Török István táblabírónak, II. Rákóczi Ferenc kormánytanácsosának adományaként került harang a toronyba. Az 1805-ben felvont második harangot 1828-ban újraöntötték, majd az I. világháború idején mindkettőt beolvasztották. Mai 74,2 és 54 cm átmérőjű két harangját Seltenhofer Frigyes öntötte 1922-ben. A feltárás során előkerült értékes falfestések a hajó boltozatán és a külső falon részben az 1300-as évekből valók.

Az eredeti állapot helyreállításának keretében 1960-ban a torony ismét fazsindelyes borítást kapott, és a hitújítás korából való kőfáklya helyébe is – melyet villámcsapás pusztított el – visszakerült a toronyra a kereszt.

Rómer Flóris A Bakony című könyvében beszámolt az evangélikus gyülekezet 1696-ra datált áldozókelyhéről, melynek felirata: Lovas Patona ganze Darf las machen 1696, azaz: az egész falu csináltatta. A mintegy 300 éves kehely ma az Evangélikus Országos Múzeumban tekinthető meg.

Az épület északi oldalán talált rombusz alakú római padlótegla és a peremes római kori téglák egykori római települést, épületet sejtetnek, melyek további kutatást igényelnek.

A templomot és az egykori cintermet körülölelő 138 méter hosszú, két és fél méter magas elliptikus bástyaszerű kőfal feltehetően a török időkben épült. Pontos idejét nem ismerjük. Több lelet is bizonyítja, hogy a kőfalon belül még a XVIII-XIX. században is temetkeztek. A falkerítésen kívül egykor a keleti oldalon ingoványos, náddal benőtt tó, vásározó és vendégfogadó tér terült el. Ma is történelmi környezetben áll: 1796-ban a mellette futó főút

túloldalán épült a késő barokk stílusú Festetich-Somogyi kastély, nyugati oldalán a grófi uradalom 1815-ben emelt két meghatározó épülete, a Tisztartó-ház és a Kasznárház, valamint az 1812-ben emelt kőkereszt. A templom előtt az I. világháború, mögötte a II. világháború lovaszpatonai áldozatainak emlékműve áll.

A katolikus korban itt szolgáló plébánosok közül csak Zábó István nevét feltételezhetjük az 1500-as évekből. 1616-tól református lelkésze volt Patonának. Első evangélikus lelkésze Payr Sándor egyháztörténész szerint 1630-tól Szőlőskei Miklós volt. Neves lelképásztorai között tartjuk számon Rajcsányi Mihály teológiatanár és 48'-as forradalmárt, Bognár Endrét az egyetemes evangélikus gyámintézet egykori elnökét, Szalay Mihály egyházi író és lapszerkesztőt. Nyolc évszázados múltjának kutatói, támogatói közül nem kisebb történelmi személyiségeket, mint Telekesi Török István táblabírót, Rajcsányi Mihály 1948-as nemzetört, Medgyesi Somogyi János királyi államtanácsost, Kozák Károly régész-múzeológust, Patonai (Pitying) József főgimnáziumi történész-tanárt, Rómer Flóris régész, bencés paptanárt, Bognár Endre lelkészt emelhetjük ki.

A különböző korok építkezésének emlékei egyetlen magyar falusi templomnál sem mutathatók be ennyire szemléltető módon és mégis harmonikus egységben, mint Lovászpatonán. A román-gótikus-barokk építészeti stílusjegyeket láthatóan magán viselő templom az ország egyik legrégebbi evangélikus gyülekezetének otthona. A hitélet XVIII-XIX. századi virágzása idején a hívek száma meghaladta az ezer főt, mely azóta jelentősen csökkent. A szolgáló lelkészek erőfeszítései és a hívek összefogása azonban ma is aktív gyülekezeti életet biztosít. A templom falai között rendszeres az igehirdetés, működik a helyi egyházi szervezet, a közösségnek énekkara, baba-mama klubja van. Tevékenysége az ország határain is átnyúlik. Aktív a testvérgyülekezeti kapcsolat az erdélyi Fazekasvarsánd közösségével, mely kapcsolat 1792-re nyúlik vissza. Ekkor ugyanis lovaszpatonai evangélikus családok vándoroltak át Erdélybe új hazát keresni, s Új-Varsánd néven falut alapítottak. A lovaszpatonai falualapítókra emlékezve közösen ünnepelte a két gyülekezet 2009-ben a fazekasvarsándi templom 100 éves évfordulóját.

A falu sorsa az évszázadok során szorosan összefonódott templomának sorsával. A tatárok, a törökök fegyverei, két világháború pusztításai ellenére áll és ma is működik Lovászpatonna ősi temploma.

6. Indoklás az értéktárba történő felvétel mellett

Az épségben fennmaradt és az évszázadok során bővített egytornyú lovaszpatonai templom hazai viszonylatban is egyedülálló. Pótolhatatlan magyar értékek őrzője. Egyedülállósága és ritkasága abban áll, hogy:

6/1 E román kori műemléktemplom mintegy 800 éves. Azóta épségben az eredeti állapotában áll a falazat a korabeli ablakokkal, nyílásokkal, s azóta áll a harangtorony is, sarkain a sajátos prizmákkal. Kora az ócsai és a lébényi román templomokkal egyező, a számítások szerint korban megelőzi a jáki templomot is. Sajátossága, hogy soha nem kapcsolódott rendházhoz, szerzetesrendhez.

6/2 A XI. századra kialakult romanikára jellemző négyszög alapú, nyugati homlokzati torony a lovaszpatonain kívül alig található Magyarországon. A kő gúlisak pedig kivételes építészeti megoldás. A fennmaradt középkori templomok legtöbbször barokk vagy copf torony van.

6/3 Az országban ez a legrégebbi ma is működő templom, amely evangélikus gyülekezet kezében van. A vallást is tekintve a történelmi Magyarországon korban csak az erdélybeli harinai előzi meg.

6/4 A magyar építészettörténet egyik legszemléletesebb műemléke. Egyetlen magyar falusi templomnál sem mutathatók be ennyire szembeszökő módon és ilyen harmonikus egységben a különböző korok, építészeti stílusok emlékei, mint a lovászpatonain.

6/5 Nincsen párja a hazai építészetben a falazott szószékoltárnak, amelyhez a Dunántúl egyik legkorábbi, evangélikus templomban ma fellelhető barokk oltárképe kapcsolódik.

6/6 A feltárás során előkerült falfestések a hajó boltozatán és a külső falon részben az 1300-as évekből valók.

6/7 Ritkaság a XVII. századi áldozókelyhe „Lovas Patona ganze Darf las machen 1696” felirattal.

6/8 A környezetében római település feküdt egykoron. Ezt bizonyítja a közeli Mursella (Mórichida) római kori település irnokának Lovászpatonna hátarában fellelt sírja a fehér márvány sírfedővel (megtekinthető: a veszprémi múzeum lapidáriumában), és a templom északi oldalán fellelt római kori téglák, érmék.

A feltárások, további kutatások még sok kérdésre találnának választ:

- 1/ Tisztázatlan a kőfal építésének az ideje
- 2/ Az előkerült ismeretlen rendeltetésű falmaradványok háttere
- 3/ Az északi oldalon talált római kori peremes és rombusz-téglák történelmi háttere
- 4/ A román kori eredeti oltár és szentély feltárása
- 5/ A mostani szentélymennyezet közepén Szentháromságot ábrázoló freskó születésének időpontja

7. A nemzeti értékkel kapcsolatos információt megjelenítő források listája (bibliográfia, honlapok, multimédiás források)

Kozák Károly: A lovászpatonai evangélikus templom feltárása és helyreállítása. Magyar műemlékvédelem 1959-1960. (1962) 6. évfolyam 3. szám

Patonai (Pitying) József: Lovászpatonna és a lovászpatonai plébánia története (kézirat 1935-1950)

A lovászpatonai evangélikus egyházközség és műemléktemplomának, valamint nagydémi leánygyülekezetének rövid története (kézirat Bojsza János nyomán 2007)

Pölöskei Lajosné Szalay Gizella: Ősi templomunk (kézirat 1975)

Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története (1924)

Harmati Béla László: Későbarokk szószékoltárok, oltárképek és festett karzatok a dunántúli evangélikus templomokban. Doktori disszertáció. ELTE Bölcsészettudományi Kar (2006)

Ivánka András: Evangélikus templom helyreállítási terve, Lovászpatonna (1959)

Görög Ernő: A veszprémi evangélikus egyházmegye története (1926)

Pölöskei István: Lovászpatonna (2009)

Boda Zsuzsa: Testvéreink innen és túl. Evangélikus Élet 2009/5

Bottyán János: Ismeretlen falikép a lovászpatonai evangélikus templomban (Műemlékvédelem 1958/3)

<http://maek.lutheran.hu/hirek-esemenyek/templomjubileum-fazekasvarsandon>

Magyarország Régészeti Topográfiája 4. (1972)

Entz Géza: Az Országos Műemléki Felügyelőség 1960. évben végzett munkái (1960)

Ludwig Emil: Román és gótikus ablakok őrzője Lovászpatonán. Magyar Hírlap 2015.08.15

Bartháné Borsó Katalin: Apáink szülőföldje (2015)
Márkusné Vörös Hajnalka: Lovászpatonai evangélikus templom (Schwaben.hu)

.....

8. A nemzeti érték hivatalos weboldalának címe:
Nincs hivatalos weboldala

III. MELLÉKLETEK

1. Az értéktárba felvételre javasolt nemzeti érték fényképe vagy audiovizuális dokumentációja

1/ Kozák Károly: A lovászpatonai evangélikus templom feltárása és helyreállítása c. tanulmányból:

1/1 A templom délről a helyreállítás előtt (149. old)

1/2 A templom délnyugatról (150. old)

1/3 A szentély a bejárat felől (151. old)

1/4 A kutatósáv végénél előkerült gótikus ablak (152. old)

1/5 A déli homlokzat keleti, alsó részén előkerült gótikus nyílások (152. old)

1/6 A templom alaprajza (155. old)

1/7 Rómer Flóris rajza a templomról (156. old)

1/8 A templom déli homlokzata a helyreállítás után (157. old)

1/9 Az északi homlokzat a munka befejezésekor (158. old)

1/10 A templom építési korszakai a Magyar Régészeti Topográfia 4. szerint

1/11 **Fotó: Magyar Zoltán**

1/12

1/13

1/14

1/15

1/16

1/17

1/18

1/19

1/20 **A templom madártávlattól**

1/21 **A templom XX. századi képeslapokon**

.....

2. A Htv. 1. § (1) bekezdés j) pontjának való megfelelést valószínűsítő dokumentumok, támogató és ajánló levelek

..... **Lelkészi ajánlás**.....

3. A javaslatához csatolt saját készítésű fényképek és filmek felhasználására vonatkozó hozzájáruló nyilatkozat

...**MagyarZoltán nyilatkozata**

Támogató nyilatkozat

AlulírottErvin mint a lovászpatonai ágostai hitvallású evangélikus gyülekezet lelkésze támogatom a Lovászpatonai Baráti Kör Közhasznú Egyesület javaslatát, hogy a lovászpatonai evangélikus templom, mint a magyar történelem egyik legértékesebb építészeti emléke a magyar értéktárba (helyi, megyei és országos) felvételt nyerjen.

Lovászpatonna, 2016. február 5.

.....
lelkész

Hozzájáruló nyilatkozat

Alulírott Magyar Zoltán, mint az „Árpád-kori műemlék – evangélikus templom” értéktári javaslathoz csatolt fotók készítője hozzájárulok ahhoz, hogy képeim az értéktár céljára felhasználásra kerüljenek.

Lovászpatonna, 2016. február 5.

.....
Magyar Zoltán